

ARİSTOTELES'DE ORGANON'UN KURULUŞ DÜZENİ
AÇISINDAN «BİZİM İÇİN ÖNCE GELEN» VE
«NE İSE O OLARAK ÖNCE GELEN»

Stephan Halmayer — Çev. O. Akın Etan

1. *Giriş.* Bir yanda her tür göreceliğin diğer yanda ne ise o olarak bilinenin geçerliliği alanını kapsayan bilgi bu konuşmanın içeriğini oluşturacak. Bilgi söz konusu olduğunda, dolaylı olarak *farklılık* ve *özdeşlik* konuları da gündeme gelir. *Farklılık* görelî olarak önce gelen biçiminde, *özdeşlik* ne ise o olarak bilinenin geçerliliği bağlamında düşünülür. Konuşmanın başlığında yer alan «Organon'un Kuruluş Düzeni» deyi mi bu konuşmada izlenecek çift yönlülüğe; bir yanda mantık ve bilgi teorisi açısından formel-içerikli akıl yürütme sürecini, öte yanda bu akıl yürütmenin her basamağında ulaşılan tek tek sonuçları adım adım, bakış açılarına bağlı kesitler biçiminde felsefece açığa çıkarma amacına işaret eder.

2. *Bilgi Kavramı (İkinci Analitiğin 1. Kitap 1. ve 2. Bölümleri Bağlamında)*

Platon'un Theaitetos dialogunda (bilgi nedir sorusunun araştırıldığı ve Protagoras'ın «bilgi algıdır» sözünün gözden geçirildiği bölümde) Sokrates şöyle der: «Şimdi ben en çetin soruyu sormak istiyorum.» (Theaitetos 165 b 2-4.) Bu en çetin soru şudur: «Bir şeyi bilen bir kişinin bildiği şeyi aynı zamanda bilmemesi mümkün müdür?» (Yoksa bu belki de bir soru değil midir? Yoksa bilgi gerek süje-obje ayırımını gerekse özdeşlik ögesini her ân farklılaşan köklü bir ayırım biçiminde çözülmeye uğratan Protagoras'ın öne sürdüğü gibi, insanın bir şeyi bildiğini sansa da sanmasa da hiç bir zaman «aynı insan» olmadığı, süreklîce «bir çok kişiler, hatta sayılamayacak kadar çok kişiler biçiminde olduğu» bir durum

mudur? Ve bu pek çok kişiler sürekllice gerçekten bir şeyi bilenler olmadıkları gibi gerçekten yamılmakta olanlar değiller midir? (Bkz. 166 b 7 - c 1; bkz. 187 e 5 vd.) Ya da -Kari Popper bağlamında- bunlar «olsa olsa», tahminleri sürekllice eş düzeyde tahminler olmaksızın öteye geçmeyen birer bilimsel başvuru noktaları mıdır?)

Bilmenin (ne ise o olarak bilinen anlamında olmayan bilmenin) «aynı zamanda» -ve aynı bağlamda- bilmeme olarak anlaşılması gerektiği, işte Sokrates'in söz konusu en çetin sorusundan bu sonucun çıkarılabileceği görülmektedir. Bu sonuç -insanın temel etkinlik türlerinden öğrenme, öğretme, arama ve araştırma gibi etkinlikleriyle ilgili olarak- Menon diyalogunda sözü edilen «tartışmalı önerme»de de belirir. Bu önermeye göre «insan ne bildiği bir şeyi ne de bilmediği bir şeyi arayabilir. Çünkü insan ne bildiği bir şeyi, bilmekte olduğu, dolayısıyla de araması gerekmediği için ne de bilmediği bir şeyi, neyi araması gerektiğini bilmediği için arayabilir.» (80 e 1-5.)

Platon «tartışmalı önerme»deki bilme ile bilmeme arasındaki bu kesin ayrımı, bilindiği gibi, burada üzerinde durulmayacak olan «anamnesis» kavramıyla çözüme bağlar. Aristoteles kendi çözümünü İkinci Analitik'in 1. Bölümünde dile getirir -ona göre de bu çözüm merkezi bir önem taşır. Aritmetiğin iki'lik örneğinden hareketle Aristoteles çözümünü şöyle formüle eder: Belli bir olguyu, bu olguya ait tek tek olgularda kontrol etmiş olmaksızın, onu, kendisine ait her tek tek olgu için -örneğin iki'liğe karşılık olan her sayı için- geçerlilik taşıyan bir olgu olarak bilebiliriz. Nitekim Aristoteles'e göre «bir kimse öğrendiği bir şeyi bir anlamda bilmekle birlikte, bir diğer anlamda bilmiyor olabilir. Buradaki güçlük, insanın öğrendiği bir şeyi bir anlamda biliyor olması değil, bu şeyi hangi tarzda öğrenmişse, aynen o tarzda biliyor olmasıdır.» (I 1, 71 b 5-8.)

Yukarıda sözü edilen kesin ayrımın bu şekilde çözüme bağlanmasıyla belli bir bilgi dinamizmine yer verilmiş olur. Bu dinamizmdeki içiçe birarada bulunma kendisindeki farklılıklardan çok kendi özdeşliği yönünden ve bütünü kendisiyle özdeş olarak tamamlanmasında her ikisinin bütünü kapsama içine alınmış olmaları bakımından, ne ise o olarak bilinen'in geçerliliği biçiminde bilgi için bir ölçü niteliğini taşır. Bu yüzden ikinci bölümün ilk cümlesinde -bilenler ve bilmeyenler için geçerli olmak üzere- şöyle denilir: «Bir

olguyu o olgu yapan temeli o olgunun kendisinin temeli olarak bildiğimize inandığımızda ve yine (bu ikisi arasındaki bağlantının) başka türlü olamayacağına inandığımızda, bu olguyu, Sofistlerin anladığı gibi raslantısal biçimde değil, ne ise o olarak bildiğimize inanırız.»

Bu türden bir bilmenin tarzı kanıtlamadır. «Kanıtlamadan ben bilimsel sonuç çıkarmayı anlıyorum. Bilimsel sonuç çıkarmadan ise ona sahip olunarak bilgi edinilen bir sonuç çıkarmayı anlıyorum» diye Aristoteles sözlerini sürdürür. Böylece: (Kesin) bilimsel bilgi ne ise o olarak bilme'den başka bir anlama gelmez.

3. Eğer bilgi burada belirtildiği anlamda geçerli sayılırsa, o zaman *kısır döngü söz konusu olamaz* (Anal. post. I 3). Kısır döngü birbirleri hakkında karşılıklı olarak geçerli önermelerde bulunulabilen ayrı olanların bağlantısına dayanır. Bu ayrı olanlar ise son çözümde eş düzeydedir ve bunlar -yukarıda belirtilen anlamda bir neden ya da bir temelin sözkonusu olabilmesi için- mantık ve bilgi teorisi açısından «önce gelen» ya da «daha çok bilinen» anlamında bir bağlantıyı içermezler.

4. Söz konusu «önce gelen» ve «daha çok bilinen»in genel bir türü olarak «daha çok ya da daha az» olgusu deney alanında kolayca gösterilebilir. Aristoteles Retorik'in, Kategoriler Kitabı'nın ve Topik'in merkezî önem taşıyan bölümlerinde «daha çok ya da daha az» olgusuna özel olarak yer verir: Bu olgu Retorik'te söyleme türlerinin her üçünde yer alan, genişletme ile kısaltma arasında gidip gelen bir dönüşme ögesi biçiminde, Kategoriler Kitabı'nda (özellikle 5-9 Bölümlerinde sık sık göz önünde bulundurulan, ama her kategori için aynı ölçüde geçerli olmayan çoğaltma ya da azaltma değişkenliği biçiminde, Topik'te ise (özellikle Kitap I-VII'de) diyalektik çıkarımlar için geçiş konusu biçiminde belirir.

«Daha çok ya da daha az» son derece genel olmakla birlikte «ne ise o olan»la hiç bir ilgisi olmayacak kadar soyut değildir. (Oysa «ne ise o olan» için aynı şey söylenemez.) «(Örneğin) insandan 'daha çok ya da daha az' bağlamında söz edilemez, ama yine de insan vardır.» (Top. II 11, 115 b 8-10.) Kategoriler'in 5. Bölümünde şöyle denir: «Öyle görünüyor ki ousia 'daha çok ya da daha az'a yer vermez... Örneğin ousia bir insan ise, o ne kendisiyle kıyaslan-

dıĝmda, ne de bir başkası bir diĝeriyle kıyaslandığında daha çok ya da daha az insan olur. Bir insan diĝerinden daha çok insan deĝildir...» (Kat. 5, 3 b 33 - 4 a 11.)

Mantık ve bilgi teorisi açısından farklılık-özdeşlik dinamiklerini üzerine söylenecek olanlar bu kadar.

5. Aristoteles'in Fiziğinin 1. Bölümü, özellikle «daha çok bilinen ve daha açık seçik olan» açısından ele alındığında bu dinamizm daha da belirginlik kazanır. Bu bölümün başlangıcında Aristoteles doğa bilimiyle ilgili olarak, bu bilimi elde etmek istediğimizde, her şeyden önce ilkeye ilişkin olanı belirlemeye çalışmamız gerektiğini söyler. Aristoteles'e göre «bilginin yolu bizim için daha çok bilinen ve daha açık seçik olandan, doğası gereği daha çok bilmen ve daha açık seçik olan'a doğru gider, çünkü bizim için bilinen ile ne ise o olarak bilinen birbirinin aynı deĝildir. Bu bakımdan, doğası gereği açık seçik olmayan, ama bizim için açık seçik olan'dan, doğası gereği daha açık seçik olan ve daha çok bilinen'e doğru gidilmesi gerekir. İlk bizim için daha açık seçik olan bileşik olandır, ancak daha sonra bileşik olan'dan kalkarak ve bileşik olan'ın ayrıştırılmasıyla öge ve ilkeler açığa çıkar. Bu yüzden, toplu olarak birarada bulunanın bilgisinden (toplayıcı kavrayıştan) tek'e ilişkin olan'ın bilgisine yönelmek gerekir. Algıda bütün daha çok bilinendir ve toplayıcı kavrayış bir bakıma bir bütündür. Aynı durum bir bakıma sözcüklerin kendi anlamlarıyla olan ilişkisi için de geçerlidir; sözcükler belirsiz de olsa herhangi bir biçimde bir bütünü ifade ederler, örneğin çember. Çemberin kavramsal belirlenişinde ise içinde tek'e ilişkin olan'ın yer aldığı bir sıra düzeni kurulur. Nitekim küçük çocuklar ilkin bütün adamlara baba, bütün kadınlara anne derler, ancak daha sonra bunları birbirinden ayırırlar.»

Böylece burada «daha çok ya da daha az», kesintisizce görelilik olarak «daha çok bilinen ve daha açık seçik olan», onunla bağlantılı ve her iki yönde de izlenebilen bir çizgisi -bir bilgi çizgisi- biçimini alır. Bu bilgi çizgisinin iki ucu bir yanda bileşik ya da toplu olarak birarada bulunan ya da genel olan olarak algıyla doğrudan bağlantılı «bizim için olan» alanıyla, diğeryanda (tek'e ilişkin olan olarak) ögeler ve ilkelerin bağlı oldukları «doğası gereği olan»ın ya da «ne ise o olan»ın alanıyla sınırlıdır.

6. Gerek «daha çok ya da daha az»dan gerekse «daha çok bilinen ve daha açık seçik olan»dan daha da kesin olan ve «genel olan» ile «tek'e ilişkin olan» arasındaki bağlantının tersine çevrildiği bir bilgi çizgisi (bilgi hareketi) biçimini alan «önce gelen ve daha çok bilinen»le ilgili olarak Anal. post. I 2, 71 b 33 - 72 a 5'de şöyle denir: «Önce gelen ve daha çok bilinen'in iki anlamı vardır; doğası gereği önce gelen ile bizim için önce gelen aynı anlamda değildir, doğası gereği daha çok bilinen ile bizim için daha çok bilinen için de durum böyledir. Bizim için önce gelen ve daha çok bilinen'den ben algıya daha yakın olan'ı, ne ise o olarak önce gelen ve daha çok bilinen'den ise algıya daha uzak olan'ı anlıyorum. En uzak olan en genel olan'dır, en yakın olan ise tek'e ilişkin olan'dır ve bu ikisi birbirinin karşıtıdır.»

Bu belirlemenin bilgiyle sınırlı olduğu Metafizik'in şu cümlelerinden de anlaşılır: «... diğer bir bakımdan, 'önce gelen', sanki bu ne ise o olarak 'önce gelen'miş gibi bilgi açısından önce gelen anlamındadır. Burada kavram açısından önce gelen ile algı açısından önce gelen birbirinden farklıdır. Kavram açısından genel olan, algı açısından ise tek'e ilişkin olan önce gelendir. Kavram açısından ilnek bütünden önce gelir; örneğin 'eğitilmiş'in 'eğitilmiş insan'dan önce gelişi gibi; çünkü kavram parça olmaksızın bütünlenemez; bununla birlikte eğitilmiş bir kimse olmaksızın 'eğitilmiş' de olamaz.» (Met. V 11, 1018 b 30-37.)

7. Yukarıda *Fizik*, *İkinci Analitik* ve *Metafizik'ten* verilen üç alıntının ortak yanı bilgi süreci bakımından algının bize daha yakın olduğu, diğer bir deyişle insan için bilgi bağlantısının ilk önce geçerlilik kazanması ya da ilk önce kurulması gereken alanın bedensel-rubsal alan olduğudur. Ama bu «bizim için olan»ın, algı bakımından bu daha yakın olan bilgi alanının ikili bir anlamı vardır: Bu bir yanıla henüz farklılaşmamış toplayıcı kavrayış anlamında bileşik ya da bütün olandır (bkz. *Fizik'ten* verilen alıntıya), diğer yanıla tek'e ilişkin olanların biraraya getirilmesidir (bkz. *İkinci Analitik* ve *Metafizik'ten* verilen alıntıya); ve algı açısından daha yakın olan alana zıt, ne ise o olan olarak anlaşılması gereken bu diğer yanda *Fizik'te* belirtildiğine göre- tek olan, *İkinci Analitik* ile *Metafizik'te* belirtildiğine göre ise tersine adlandırılmış, ama *Fizik'te* belirtilene benzer biçimde genel olan yer almaktadır; böylece bir kez,

toplayıcı kavrayış açısından kesin belirlenmiş bir şey (genel özellik), ikinci kez ise tek tek izlenimler ile bireysel olan açısından bu tek tek izlenimlerle bireysel olanın en genel ilkeleri söz konusudur.

Diğer bir deyişle: Belirleyici deyimler olarak «genel olan» ile «tek olan» deyimlerinin bu çift anlamlılığına bütün (ve parça) anlayışı açısından, bu anlayışa da başlangıçtaki bir kavram içeriğine kesinlik kazandırma açısından baktığımızda; bilginin; bir yönüyle algı bakımından yakın olan, bir kavram tasarımına ilişkin olarak henüz açıklık kazanmamış toplayıcı bir kavrayışla, diğer yönüyle de yine algı bakımından yakın olan, henüz açıklık kazanmamış, toplayıcı kavrayışın temelde yatan (tek tek ayrıntılara inen) belirlenimlerinden henüz yoksun olan bir kesinlik kazandırma gereğiyle başladığını görürüz. Bu gereğin adım adım yerine getirilmesi ve sonuca ulaştırılması bilginin «ne ise o olan» yanını, konusuna uygun, anlaşılır yapılanmasını meydana getirir. Bilgi genel ya da tek olan'dan, tek ya da genel olan'a, diğer bir deyişle, birinde o birinin diğer anlamına gidişin yolunu izler.

Bununla ilgili olarak, özellikle aynı zamanda bir paradigma olan Organon'a bakınız. Organon'da neyin amaçlandığı Birinci Analitik'in ilk cümlesinde açıklanır: «İlk önce araştırmada neyin hangi açıdan incelendiği belirtilmelidir. Buna göre burada kanıtlama incelenicek ve bu, kanıtlayan bilim açısından olacaktır; bundan sonra neyin öncül, neyin kavram ve neyin çıkarım olduğu ve hangi çıkarımın tam olduğu, hangisinin olmadığı belirlenmelidir.» I 4'e göre «çıkartım daha genel olduğundan çıkarımın kanıtlamadan önce incelenmesi gerekir; gerçi kanıtlama bir çıkarımdır, ama her çıkarım bir kanıtlama değildir.» Böylece Birinci Analitik'te önce çıkarım, İkinci Analitik'te ise dar anlamda kanıtlama incelenir. Kanıtlamadan daha da genel olan öncül (ya da önerme) ve kavramdır. Öncül (ya da önerme) ile çıkarımda ayrıştırma olarak içerilen diyalektik (ya da sofistik ve retorik) önermeler de daha geneldir (bkz. Top. I 1 ve Ret. I 1); bilindiği gibi diyalektikle ilgili olarak özellikle Topik'e başvurmak gerekir.

Bütün bunlar, Organon'a ait yazıların uygun bir biçimde nasıl sıralanması gerektiği konusunda tarihte günümüze değin tartışılan soruyla ilgili olarak, İkinci Analitiğin Organon'un son bölümünü oluşturduğunu göstermektedir. Organon'un Diyalektik (ve Sofis-

tik)'le ve bunların yanında Retorik'le mi başlaması gerektiği yoksa başlangıcın Birinci Analitik mi olduğu (ve sonda yer alan İkinci Analitik gözönüne alınmaksızın bütün Retorik'le birlikte mantık ve bilgi teorisine ilişkin bütün yazıların her biri kendisinin ait olduğu yerde bulunmak üzere, birinci Analitik'ten sonra mı gelmeleri gerektiği) konuları, Organon'un kuruluş düzenini inceleyen araştırmacının keskin görüş yeteneğinden çok (bkz. Anal. post. I 34 ve Top. V 4), onun akd yürütme deneyimine (a.g. bölümlerde) ve gerek onun kendisinin gerekse genel olarak onun yaşadığı çağın ilkelere üzerine düşünebilme olgunluğuna bağlıdır. Ama genelde Retorik ile Diyalektik algıya daha yakındır, bu yüzden bunlara «bizim için önce gelen» gözüyle bakılmalıdır; bunlar İkinci Analitiğin son bölümüne en zıt olanlardır; dolayısıyla bunlar Organon'un başlangıcı olarak görülmelidir.

8. Bilgi hareketinin başlangıç ve sonundan söz edebilmek için, yalnızca kısır döngüyü değil, aynı zamanda, *bilgi hareketinin her basamağında yer alan çift anlamlı «önce gelen ve daha çok bilinen»in sonsuzlukta yolunu şaşırma olasılığını da gidermek* gerekir. (Son söz adı geçen döngüde olsaydı, bilgi hareketi boş bir özdeşlik olarak kalırdı; «önce gelen ve daha çok bilinen» sonsuzlukta yolunu şaşırsaydı sürekli olarak temellendirilmeden kalan farklılık kesin sonucu oluştururdu. Bu iki seçenektan ayrı olarak, buraya kadar belirtilenler ışığında, Aristoteles'de özdeşlik ile farklılığın birarada bulunduğu sonucuna varabiliriz.) Sonsuzlukta yolunu şaşırma olasılığının giderildiği şimdiye kadar anlatılanlardan çıkarılabilir; bu, İkinci Analitik I 19-23'de gösterilmektedir, ne var ki bu konu burada arta kalan süre içinde anlatılamayacak kadar karmaşıktır; bunu ben doçentlik tezimde ayrıntılı olarak incelemeye çalıştım. Konunun karmaşıklığı aynı zamanda Akos von Pauler'e göre (Aristoteles, Padderborn 1933, s. 119 vd.) şundan da kaynaklanmaktadır: «Sonsuzca geriye doğru gidişin imkânsızlığını görmüş olma, bütün Aristoteles mantığı ve metafiziğinin kökeni», diğer bir deyişle «Aristoteles felsefesinin son temeli»dir.

9. Bu görüş yukarıda belirtilen konuyla *bağıntılı ilkelerin ya da ilkenin açığa kavuşturulmasında kesinlik kazanır*. Son olarak, gerek Organon'la gerekse burada diğer sözü edilenlerle gerekse de Nous'la ilgili olarak, «bilgi bakımından önce gelen»in «ne ise o olarak önce gelen»le aynı anlamda olmadığı belirtilmelidir.